

ko potrebna kako bi se izbjegle nesuglasice i omogućio dalekosežniji odjek rada na industrijskoj baštini. Istodobno, kao što pojedini tekstovi pokazuju, izlaskom stručnjaka iz disciplinarnih okvira i intenzivnim dijalogom sa zajednicom u kojoj djeluju – putem aktivnoga uključivanja njezinih pripadnika u istraživačke projekte te stvaranjem prostora za promišljanje o baštini i njezino aktivno korištenje – ostvaruje se potencijal koji industrijska, kao i svaka druga baština, u sebi nosi: mnogo više nego što govori o prošlosti, ona, naime, govori o sadašnjosti, ona je aktivni čimbenik u procesu kojim pojedinci i skupine stvaraju sliku o sebi. Stavljanjem naglaska na taj potencijal baštine i znanstvena bi istraživanja (dodatno) razvila svoju društveno angažiranu oštricu, koja je u sadašnjem trenutku, u kojem industrija puni medijske stupce problemima i propadanjima, svakako potrebna.

Petra Kelemen

Andrew Herscher, *Violence Taking Place. The Architecture of the Kosovo Conflict*, Stanford University Press, Stanford CA, 2010., 198 str.

Političko nasilje, arhitektura, kolektivno sjećanje i ljudska prava samo su dio interesa autora Andrewa Herschera, inače po struci arhitekta, čiji dosadašnji rad unutar i izvan akademskog okruženja otkriva autora izrazito interdisciplinarnih interesa. Osim što već niz godina radi kao izvanredni profesor arhitekture na *Taubman College of Architecture and Urban Planning* u sklopu *Department of Slavic Languages and Literatures* Sveučilišta u Michiganu, Herscher iza sebe ima i karijeru u međunarodnim institucijama poput Haškog tribunala i UN-a, u čijoj misiji je na Kosovu radio od 1999. do 2007. godine kao istražitelj, ekspert i svjedok ratnih razaranja kulturne baštine. Upravo iz njegovog potonjeg rada vezano za zaštitu i očuvanje prije svega arhitektonske baštine, proizlazi i ova knjiga. Iako bi se iz naslova same knjige dalo naslutiti da su glavna tema ove studije nasilni sukobi na Kosovu tokom devedesetih i ranih dvijetisućitih godina, što sugerira prvi dio naslova – *Violence Taking Place/Nasilje koje se odvija*, to ni u kojem slučaju ne bi bio opravdan prvi dojam. Naime, Herscher se već i u samom naslovu poigrava s vlastitim interdisciplinarnim pristupom arhitekturi i nasilju. Taj se interdisciplinarni pristup prije svega očituje u nedostatku bilo kakvog disciplinarnog određenja same knjige, pri čemu je iz samog uvoda jasno da autor sam vlastitu poziciju vidi kao takvu – negdje na razmeđu arhitekture, antropologije, povijesti i medijskih studija. U tom smislu, ova se knjiga može čitati na barem dvije razine; kao teorijsko i analitičko promišljanje nasilja u/prema arhitekturi, pri čemu se zapravo na marginama ocrta historiografija jednog odnosa – onog Srba i Albanaca na Kosovu prije, za vrijeme i nakon eskalacije sukoba na području bivše Jugoslavije. Te se dvije razine skladno isprepliću u Herscherovoj naraciji koja obiluje analizom vizualnih, tekstualnih i povijesnih izvora, slijedeći vremenski zbivanja na Kosovu od sredine 1960-ih do 2004. godine.

Kako bi uspostavio kontinuitet promišljanja odnosa prema arhitekturi i prostoru koji će mu biti važan u daljnjem promišljanju i kontekstualiziranju nasilja, autor polazi od modernizacije Kosova kasnih šezdesetih godina. Tada prvi put tradicijska arhitektura, posebice ona orijentalno-otomanskog stila, za ondašnju jugoslavensku vlast postaje "suvišna". Koristeći se pojmom koji je u psihoanalitičku teoriju unijela Julija Kristeva, Herscher govori o "zazornom nasljeđu" (*abject heritage*) (str. 29-30), od kojeg se zazire zato što naglašava raznovrsnost i neujednačenost razvoja jugoslavenskih naroda i narodnosti, ali i zbog toga se modernizacijom kulture življenja i stanovanja odražava konačna simbolička pobjeda nad otomanskim nasljeđem. U tom smislu Herscher govori o agresiji spram tradicijske arhitekture u Prištini, tek ponegdje ostavljenoj kao dodatak novoj modernističkoj arhitekturi, nasilju koje svoju legitimaciju crpi upravo iz dominantnog diskursa o nužnosti modernizacije kosovskog društva prisutnog sredinom šezdesetih godina u Jugoslaviji. Nakon uvoda u modernizaciju Kosova, bitnu za razumijevanje odnosa prema arhitekturi, Herscher prelazi na razdoblje kasnog socijalizma. Na Kosovu se u to vrijeme, između ostalog, događa i cijeli niz vandalskih incidenata usmjerenih prema pravoslavnim svetištima, crkvama i grobljima. Uznemirena ovim trendom, Srpska pravoslavna crkva počinje bilježiti te napade i formirati diskurs o Albancima kao nasilnom Drugom, koji kroz takav tip gerilskog djelovanja zapravo pokušava istisnuti lokalne Srbe s njihove djedovine. Upravo u tom postavljanju scene za kasniju eskalaciju nasilja, arhitektura će odigrati ključnu ulogu. Naime, prema autoru, upravo je nasilje počinjeno nad arhitekturom u tim aktima vandalizma omogućilo da se u porušene samostane i srušene zvonike crkava upiše srpski nacionalni identitet, da se to nasilje interpretira kao albansko nasilje počinjeno nad srpskom arhitekturom. Kroz analizu fotografija, medijskih tekstova i izvještaja, autor dočarava taj proces u kojem arhitektura postaje instrument nacionalne ideologije, "rekvizit izvedbe etničkog identiteta", u kojem je upravo nasilje konstituirajući dio samog tog identiteta (str. 82). Upravo taj proces stvara ono što Herscher naziva *warhitecture*, arhitekturom koja se u semantičkom i materijalnom smislu stvara samim činom destrukcije (str. 83). Takav oblik arhitekture prepoznaje se po svojem javnom upisivanju u kojem se "arhitektura koristi kao manifestacija etničkog nasilja, kao opravdano i legitimno nasilje koje predstavnici jedne viktimizirane etničke zajednice nanose počiniteljima nasilja u toj zajednici, kao reprezentacijsko i reprezentativno nasilje koje druge oblike nasilja – seksualno, psihičko i ekonomsko – čini skrivenim i iznimnim" (str. 98).

U tom smislu, činovi nasilja nad arhitekturom i arhitektonskom baštinom na Kosovu postaju glavne odrednice identiteta za Srbe i Albance, te u potpunosti zamagljuje sve ostale aspekte nasilja koji se u tom trenutku odvijaju između Srba i kosovskih Albanaca. Sličan se obrazac ponavlja kada kontrolu nad Kosovom preuzima Srbija, a nedugo nakon toga uništavanje arhitekture postaje i sastavni dio diskursa NATO-ovog bombardiranja Beograda i UN-ove mirovne misije na Kosovu. U oba slučaja ponovljeno nasilje, ili kao što je bio slučaj sa UNKFOR-ovom misijom koja je "zatvarala oči" na određene činove nasilja učinjenog ponovno spram srpske sakralne arhitekture, u sebi već sadrži legitimacijski potencijal za neko novo nasilje. Preuzimanje, oponašanje, afirmiranje i ponavljanje postojećih obrazaca nasilja prema arhitekturi (ali i ljudima!) time postaje sastavni ele-

ment buduće retorike koja legitimira novi ciklus nasilja. Posuđujući pojam od filozofa Renéa Girarda, Herscher prepoznaje upravo taj obrazac kao "mimetičko nasilje" (*mimetic violence*). U konačnici, imajući ispred sebe povijest ponavljajućih obrazaca mimetičkog nasilja na Kosovu i uloge arhitekture u tom procesu, koje autor zorno dočarava citatima iz govora, press konferencija i drugih medijskih tekstova, teško je oteti se snažnom dojmom poznate sintagme da se povijest ponavlja. Knjiga *Violence Taking Place: The Architecture of the Kosovo Conflict* moćna je interdisciplinarna analiza sukoba na Kosovu te uloge arhitekture u argumentaciji i legitimaciji nasilja, pri čemu na kraju čitatelj ostaje impresioniran dubinom i širinom autorove analize, ali i u konačnici vrlo pesimističnim promatranjem svijeta u kojem je prostor za napuštanje mimetičkih obrazaca nasilja vrlo sužen.

Korana Radman

Andrea Matošević, Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću, Institut za etnologiju i folkloristiku i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb 2011., 358 str.

Knjiga *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću* Andree Matoševića spada u već pomalo zaboravljen etnografski žanr – monografiju nekoga kraja. No, dok se klasične monografije uglavnom usredotočuju na godišnje i životne običaje nadzemnog života ljudi koji obitavaju na određenom geografskom lokalitetu, Matošević nam donosi višestruko neuobičajeno djelo. Riječ je o opisu života podzemnih radnika rudara o čijoj sudbini podjednako odlučuje podzemna priroda i nadzemna uprava. Da bi obuhvatio tu dvojnost autor se vješto koristi nalazima industrijske antropologije, političke antropologije, folkloristike te etnografije. Tim bi se redosljedom mogla opisati i poglavlja pa nas na početku knjige upoznaje s radničkim znanjima, tehnikama obavljanja posla, razvojem rudarskog područja Labinštine i eksploatacije *kove* (rudnika), ali i sa svjetskim trendovima i tehnološkim uvjetima koji određuju brzinu i uspješnost iskapanja te nekad tako cijenjene rude.

Posebnu pažnju Matošević posvećuje odnosima koje bismo mogli podvesti pod interese političke antropologije, a to su odnosi koji se ponajprije tiču promjena političke vlasti te promjena vlasnika i uprave rudnika koji rudare i rudnik shvaćaju kao potrošnu radnu snagu i potrošni prirodni resurs, često s nesigurnim i po život opasnim uvjetima rada. Stoga je odnos rudara prema rudniku dvojak. Rudari se spram kove odnose s poštovanjem, ali i s odbojnošću, a prikaz tog proturječnog odnosa autor nastoji provući kroz naredna poglavlja, naglašavajući kako je razvoj rudarske industrije nužno promatrati iz perspektive političkih promjena, ali i kako je potonje važno analizirati "odozdo", iz specifičnog rudarskog pogleda na vlastiti posao i svakodnevicu.

Politička previranja dobro osvjetljuje prikaz dviju Labinskih republika, odnosno dvaju štrajkova, s preplitanjem "moći, dominacije i ideologije, ali i proizvod-